

Тема 1. Історія розвитку філософської теорії цінностей

📁 План

1. Новатори, які зумовили утворення філософської теорії цінностей.
2. Становлення філософської теорії цінностей.
3. Основні тенденції розвитку аксіологічної думки.

1. Новатори, які зумовили утворення філософської теорії цінностей

Історія розвитку філософської теорії цінностей викликає багато суперечок, які концентруються у двох дослідницьких напрямках. По-перше, тернистий шлях від естетичного синкретизму до вичленення ціннісних домінант у процесі суспільного розвитку. По-друге, орієнтир на спалахи нігілізму, які сприяли інституціоналізації цього напрямку соціально-філософського аналізу. Поєднання цих позицій дасть більш повну картину, яка описує європейські ціннісні системи.

Даний напрямок філософської думки включає дослідження цінностей, ціннісних відносин і взаємодії об'єктивного та суб'єктивного ціннісних світів. Специфіка філософської теорії цінностей полягає в тому, що вона має нормативний та рефлектуючий характер.

Спочатку цінність розглядалась як бажана властивість, якої бракує суб'єкту оціночного процесу для досягнення гармонії. Так, Сократ у діалозі «Великий Іппій» запитував: «Чи погодишся ти, Іппій, що найбільш вродлива дівчина у порівнянні з природою богинь буде потворною?» [16, с. 110]. Розуміння цінності як нестачі, породженої потребами, орієнтує нас на зразок для наслідування. Подібного роду міркування заклали фундамент для подальшого розвитку суспільства споживання, від якого сьогодні наполегливо намагаються відмовитись у Європі.

У Стародавній Греції еталоном існування вважалась калокагатія: «Ідеал фізичної та моральної досконалості. Ідеал калокагатії сформувався в середовищі аристократії гомерівської епохи, де фізична сила та спритність, які приносили успіх у атлетичних змаганнях, ставились в один ряд з найвищою чеснотою – доблестю воїна» [12, с. 240]. Калокагатія наближає цінність до досконалості, об'єднуючи естетичну та моральну оцінки як складові розвитку суб'єкта суспільних відносин.

Зауважимо, що давньогрецький ідеал краси та гармонії був актуальним до кінця двадцятого століття. У теперішньому толерантність екстраполювалась і на фізичного розвиток. З одного боку, це сприяло адаптації людей с особливим потребами у суспільні відносини, а з іншого, призвело до нівелювання необхідності постійного фізичного та духовного вдосконалення на побутовому рівні.

Заміна античної свободи на релігійний догматизм вплинула на зміну орієнтирів у бік моральної оцінки. Цінність подається як аксіома людського

існування. Так, у книзі Буття у Старому Заповіті записано: «І народила земля зелень, траву яка сіє сім'я за родом своїм, і древо, яке дає плоди, в якому сім'я, по роду його. І побачив Бог, що це добре» [5, с. 6]. Фіксована цінність надається народженню життя, що подається у вигляді фундаментальної властивості носія цінності.

В рамках релігійних течій починають розвиватись регулятори суспільних відносин. У Євангелії від Матфея записано «Бо яким судом судити будете, таким же осудять і вас, і якою мірою будете міряти, такою відміряють вам» [5, с. 1016]. Зазначений механізм моральної оцінки передбачав гармонію та взаємне обмеження суб'єктів суспільної взаємодії. Тобто, свобода, як основоположна європейська цінність, виводиться через взаємне обмеження ще з часів релігійного догматизму.

Одним із перших, хто звернувся до цінності у період Середньовіччя був І. Бентам. Він дав своє бачення практичної користі, яку пов'язав з моральними чеснотами: «Під корисністю розуміється та властивість предмету, за якою він має спрямованість проносити добродійність, задоволення, вигоду, добро або щастя (все це в даному випадку зводиться до одного), попереджувати шкоду, страждання, зло та нещастя тієї сторони, про інтерес якої йде мова» [1, с. 10]. Тобто, І. Бентам назавжди заклав у природу цінності важливість суб'єктивної оцінки, яка буде переслідувати її завжди і руйнувати життя перспективних особистостей, які могли б просунути суспільство вперед, але їм цього не дали.

Говорячи про період Відродження, особливо потрібно звернути увагу на Дж. Бруно, який не тільки своїми філософськими пошуками, а й своїм життям довів цінність істини та її значення для подальшого життя суспільства. Так, критикуючи людські вади, він зауважував: «Мудрість та справедливість вперше почали покидати Землю, коли секти стали обертати точки зору на джерела прибутків. Тоді за позицію партії почали боротись, мов за власне життя або за життя своїх дітей, до остаточного винищення супротивників. При таких похмурих знаменнях релігія та філософія погранні, а республіки, держави та імперії разом з господарями, знатними особами та народом приходять у неспокій та знищуються» [3, с. 328]. Отже, задовго до багатьох державних заколотів, Дж. Бруно визначив руйнівну силу невігластва та вказав на важливість пошуку істини як шляху до соціального прогресу.

Наукова революція внесла в аксіосферу нову доміную, яка зародилась у період Нового Часу та розвивалась на протязі всього XVIII століття – сцентеїзм та антисцентеїзм як два погляди на організацію перспективного життя людини. Сцентеїзм як система поглядів, які бачать науку найвищою цінністю в процесі суспільного розвитку. Боротьба сцентеїзму та антисцентеїзму як двох антагоністичних протилежностей стала свого роду вакциною для розвитку теорії цінностей в сучасному її розумінні.

Розмірковуючи над перевагами та примноженням наук, Ф. Бекон стверджував: «Адже на землі, звичайно, немає ніякої сили, крім науки та знання, яка б могла затвердити свою владу над духом та душами людей, над їх думками та уявленнями, над їх волею та вірою» [4, с. 811]. Варто зазначити, що безоглядне захоплення наукою в Європі вплинуло на вибухи соціальних

катаклізмів, виникнення аксіологічного нігілізму та сприяло комплексному переосмисленню цінностей у всіх сферах суспільного життя.

Виклик традиційному баченню суспільних цінностей народився в широких колах творчої інтелігенції. Прикладом аксіологічного нігілізму в поезії був Ш. Бодлер. Створюючи «Гімн красі», він пише:

«Краса! Чи з неба ти, чи з темної безодні
В твоєму погляді – покара і вина,
Безумні злочини й діяння благородні;
Захмелюєш серця, подібно до вина» [2, с. 32].

Вплив творчих людей на соціальні процеси сприяв корективам у баченні ціннісного світу на старому континенті в напрямку пошуку гармонії індивідуального та колективного, а також відповідності цінностей суспільним змінам і взаємопроникненню їх одне в одне.

Історію розвитку філософської теорії цінностей неможливо представити без етики І. Канта, який задав чітке розмежування внутрішнього та зовнішнього в розумінні ціннісного простору. Він зафіксував основний параметр цінності людської поведінки: «В імперативі, який вимагає борг чесноти, до поняття самопримусу додається ще і поняття певної мети, не тієї мети, яку ми маємо, а тієї, яку ми повинні мати» [11 с. 332]. Як висновок, домінантою стандартів суспільного існування є цінність саморозвитку та самопримусу – вища ступінь досконалості людини у суспільстві.

Створення цілісних логічних конструкцій взаємодії сприяло актуалізації пошуку інструментів мислення для оперування цінностями. Г. Гегель запропонував рефлексію в себе як: «...тотожність, але визначену так, що вона байдужа до розбіжностей, тобто не позбавлена розбіжностей, а відноситься до них як до тотожних з собою» [9, с. 88]. Вибір на користь рефлексії породив не тільки остаточне оформлення вчення про мислення, а й дав поштовх до постійного саморозвитку людини за рахунок роботи над самоцінністю.

М. Каган висловив цікаву гіпотезу про те, що на появу філософської теорії цінностей вплинули люди мистецтва, які по-особливому відчували цей світ. Він писав: «Тільки в середині 18 століття стала усвідомлюватися односторонність раціоналістичної орієнтації культури та почались пошуки альтернативного погляду на людину, її духовний світ, її зв'язки з іншими людьми та з природою – так вийшли в європейську культуру французького сентименталізму та предромантичний німецький рух «Буря та натиск», так англійські мислителі звернулись до проблем етики та естетики» [10, с. 12]. З думкою про те, що наявна теорія цінностей зародилась у Європі можна погодитись. Л. Стерн, Г. Вагнер, Й. Гете стали чуттєвим фундаментом для аксіологічної оцінки світу.

Підбиваючи підсумки цього пункту роботи зазначимо, що творчі пошуки французьких сентименталістів і німецьких романтиків стали детермінантною розвитку дослідження цінності як такої та виділення її сутності та змісту із розмаїття бажань, потреб та ідеалів. Філософська теорія цінності пройшла довгий шлях зміни акцентів на різні об'єкти ціннісного простору, поки не зупинилась на відокремленому дослідженні цінності. При цьому, домінантами

розгляду залишаються спроби виділення «чистого зразка» цінності та її синкретизм із потребами, нормами, еталонами та ідеалами.

2. Доленосні повороти філософської теорії цінностей

Незважаючи на те, що зміна століть є лише умовною хронологічною подією, цей час є зазвичай насичений катаклізмами, війнами, кризами та чутками про кінець світу. Швидше за все, ця ситуація пов'язана зі страхом перед кінцею життя, який може набувати масового характеру та підтримувати сам себе на умовних хронологічних відрізках.

Разом з цим, подібні часи окрім драматизму насичені унікальними відкриттями та подіями, що незворотно змінюють розвиток суспільства. Для філософської теорії цінностей цією подією стала робота Р. Лотце «Основа практичної філософії», в якій він додав до розуміння буття аксіологічну складову. Його можна вважати засновником філософської теорії цінностей в сучасному її розумінні.

Р. Лотце вважав: «Просте мислення нездатне досягти істинного змісту дійсності, тоді як цей зміст (через відчуття, почуття та похідні від них здогадки) краще сприймається відповідно його цінності» [13, с. 636]. Виходячи з цього твердження, досягнення всієї повноти буття неможливе без ґрунтовного аналізу аксіосфери. Р. Лотце довів необхідність врахування значущого та значимого для відтворення актуальної картини світу. Цінність стала не тільки предметом філософської дискусії, а й активним предметом суспільних відносин.

Кінець 19 початок 20 століття ознаменувався першими спробами побудови типології цінностей. Тут варто згадати одну з перших спроб розмежування цінностей за Г. Мюнстербергом [10]. Як і у багатьох подальших спробах найвище місце займають духовні цінності.

Таблиця 1.1

Типологія цінностей за Г. Мюнстербергом

	Логічні цінності	Естетичні цінності	Етичні цінності	Метафізичні цінності
Життєві цінності	Цінності наявного буття	Цінності єдності	Цінності розвитку	Божествени цінності
<i>Зовнішнього світу</i>	<i>Речі</i>	<i>Гармонія</i>	<i>Ріст</i>	<i>Творіння</i>
<i>Найближчого оточення</i>	<i>Істоти</i>	<i>Любов</i>	<i>Прогрес</i>	<i>Одкровення</i>
<i>Внутрішнього світу</i>	<i>Оцінювання</i>	<i>Щастя</i>	<i>Саморозвиток</i>	<i>Спасіння</i>
Культурні цінності	Цінності взаємозв'язку	Цінності краси	Цінності творіння	Основні цінності
<i>Зовнішнього світу</i>	<i>Природа</i>	<i>Мистецтво</i>	<i>Господарство</i>	<i>Всесвіт</i>

<i>Найближчого оточення</i>	<i>Історія</i>	<i>Поезія</i>	<i>Право</i>	<i>Людство</i>
<i>Внутрішнього світу</i>	<i>Розум</i>	<i>Музика</i>	<i>Мораль</i>	<i>«Над-Я»</i>

Аналізуючи доміанти цінностей варто звернути увагу, що вони впливали із дискусій релігійних догматиків та нігілістів, які були пов'язані із занурення світу у холодні та гарячі війни, що періодично вимагало переосмислення наявної системи координат соціального існування.

Ф. Ніцше, якого приписують до течії «Філософія життя» зробив революційний прорив у розвитку аксіологічної думки. Він зміг підняти дух свободи на загальносуспільний рівень, остаточно відмовитись від доміанти релігійних цінностей та додав до аксіологічних доміант ознаку соціальної ефективності. Так, Ф. Ніцше описав своє розуміння людини, яка повинна вміти формулювати перспективу життя: «Скромний, старанний, доброзичливий: ви бажаєте, щоб людина майбутнього була такою? Але мені у цьому бачиться тільки ідеальний раб, раб майбутнього» [15, с. 25]. Аксіологічний нігілізм Ф. Ніцше став невід'ємним фундаментом культури Старого та Нового Світу, який забезпечив динамізм та надзвичайну продуктивність суспільних змін. Цінність перестала бути недосяжною надбудовою суспільного життя. Вона втратила стійкі ознаки та була включена у оптимізацію соціальних процесів.

Баденська школа філософії зробила свій методологічний внесок у розвиток теорії цінностей. У поглядах дослідників людина отримала самостійну цінність як суб'єкт суспільних відносин. В. Віндельбант наполягав на змістовності існування, яка виступала мірилом практичної цінності людини. Він стверджував: «Відповідно, справа не в існуванні, а в цінності того, що існує, коли одне жертвує заради іншого. Індивід може мати таку самостійну цінність, що ми ніколи б не пожертвували ним заради існування навіть багатьох інших» [7, с. 300]. Крім того, В. Віндельбант наполягає на самостійності аксіологічної оцінки, яка не повинна прив'язуватись до універсальних законів суспільного існування.

На початку двадцятого століття філософія цінності стає домінуючим напрямком пізнання та переосмислення світу. Одним із перших, хто позначив зв'язок цінностей буття із благополуччям та виокремив особливий напрямок розвитку Європи, був М. Вебер. Він звернув увагу на трансформації цінностей під впливом науково-технічних революцій. На його думку, необхідним було: «...розчаклування світу та перенесення шляху до спасіння із «втечі від світу» до активної та аскетичної його «перебудови» [6, с. 63]. Тобто прагматичний європейський вибір обумовлений цінностями, сформованими та підкріпленими на всіх рівнях усвідомлення суспільного життя. Проте, актуальні події у світі завжди вносять свої корективи у загальну картину аксіосфери.

Зауважимо, що на протязі останніх ста років цінності знаходяться у полі зору Американської філософської асоціації (АРА). Збільшення складностей та проблем існування людини вплинуло на винесення на перше місце цінність її

життя та здоров'я. Ментальне здоров'я та протівірусна безпека стали новим центром дискусії сцентеїстів та антисцентеїстів, де європейський вектор містить у собі орієнтир на збалансований розвиток особистості без шкоди для навколишнього світу.

Найбільш повно вплив зміни бачення цінностей на життя людини охарактеризував Е. Трельч. Розмірковуючи над уніфікацією ціннісних систем, він наполягав: «Значення всього цього ототожнення всіх цінностей у тому, щоб показати живу істоту, яка не спостерігає та відображає, а яка практично діє, обирає, бореться та прагне, вся її інтелектуальність та всі спостереження слугують життю тваринному або духовно-особистісному» [19, с. 171]. Відтак, у двадцятому столітті народилась «людина діюча».

Цей тип людини з'явився на межі нігілізму Ф. Ніцше, протестантської етики М. Вебера та індивідуалізму Е. Трельча. Ці аспекти об'єдналися у житті людини нового типу, яка з'явилась у процесі постійного вибору між безцінним і нікчемним.

У двадцятому столітті у філософській теорії цінностей відбулись наступні зміни:

- ✓ аксіологічний нігілізм як прояв зміни хронологічних періодів суспільного життя;
- ✓ орієнтир на внутрішні якості та вміння індивіда в процесі функціонування в ціннісному просторі;
- ✓ редукція цінності до рівня значення об'єкта людської активності в перспективі;
- ✓ зміна ієрархічного статусу цінності на залежний від ефективності життя;
- ✓ обґрунтований атеїзм як прояв поглибленого дослідження людської природи.
- ✓ зародження протиборства абсолютних та відносних цінностей в житті людини.

У підсумку зазначимо, що протягом двадцятого століття набирає популярності аксіологічний вектор філософії, в якому виокремлюється особливе ставлення до людини як до головної суспільної цінності, що дає новий поштовх для ефективного розвитку країн Європи. Сама цінність стає значущим елементом регуляції суспільного життя, що впливає на процеси виробництва та споживання суспільних благ. При цьому, закріплюється взаємодія аксіоматичної та аксіологічної сфер на гармонійних засадах.

3. Основні тенденції розвитку аксіологічної думки

Закінчення багатьох джерел палива, продовольча криза, системні локальні військові конфлікти, синтез капіталізму та соціалізму призвели до необхідності глобальної переоцінки цінностей. Вона почалась ще наприкінці 20 століття та триває і донині. Вагомий внесок в розробку теми цінностей зробили такі відомі західні дослідники та мислителі, як Х.-Г. Гадамер [8], А. Маслоу [14], Е. Тоффлер [18] та інші.

Робота А. Маслоу «По напрямку до психології буття» [14] стала основою для другої аксіологічної революції, яка сформувала сучасне суспільство споживання. Автор характеризує цінності як рівень високих людських почуттів. На думки А. Маслоу: «Пік-переживання відчувається як самоцінний, виправдовуючий момент існування, який має вищу внутрішню цінність» [14, с. 75]. На перший план виходять потреби, які відповідають за забезпечення життєдіяльності людини та в період успішного задоволення фіксуються у пікових переживаннях.

В основі механізму формування базових цінностей за А. Маслоу покладено гомеостаз. У в філософському енциклопедичному словнику зазначено, що гомеостаз – це «властивість організму підтримувати власні параметри та фізіологічні функції у певному діапазоні, яку засновано на стійкості внутрішнього середовища організму по відношенню до впливів зовнішньої середовища» [14, с. 121]. Відтак, гомеостаз це вибірковість заради виживання, яка виступає конструктором для формування ціннісних орієнтацій людини.

Гомеостаз реалізує за допомогою оцінювання умов життєдіяльності у зовнішньому середовищі. Х.-Г. Гадамер детально розглядає процес аналізу дослідницького оцінювання, в якому виділяє технічну, практичну та естетичну оцінки. Остання є невід'ємною частиною будь-якого дослідницького процесу.

Торкаючись методології морального судження, він визначає універсальний суспільний регулятор «належне», який ототожнюється зі смаком. Х.-Г. Гадамер писав: «Всі моральні рішення потребують смаку і не тому, що це саме індивідуальне спонукання до прийняття рішення є визначальним, але тому, що воно являє необхідний момент прийняття цього рішення» [8, с. 75]. Смак визначається як принцип здатності судження, що завжди має естетичний характер. Тобто початково аксіологічна оцінка є внутрішньою справою людини, що накладає на неї велику відповідальність за подальше життя.

Проте, вплив навколишнього середовища також є достатньо важливий. Е. Тоффлер та Х. Тоффлер змогли відслідкувати зміну системи цінностей на основі трансформації інститутів суспільства. Вони зауважують: «Цінності народжуються у множенні джерел, але у будь-якому суспільстві установи відображають цінності їх творців, та тих, хто обслуговує установу, виправдовуючи їх існування, захищаючи відповідні цінності. Якщо наші ключові інституції не можуть далі виживати в їх теперішній формі, та нежиттєздатними стають і цінності, які вони втілюють» [18, с. 340]. На примху соціальних ієрархів родина Тоффлерів обґрунтовувала процес боротьби за існування та зміни цінностей у процесі уречевлення складових суспільних відносин, але вони винесли «за дужки» вічні цінності, які менш залежні від господарів установ та організацій.

Підбиваючи підсумки цієї частини роботи зауважимо, що поряд із революційними проривами у філософській теорії цінностей в XXI столітті залишились дві домінуючі тенденції, які переживають поступову трансформацію відповідно до змін у суспільстві: неопрагматичний та

неоромантичний напрямки аксіологічної думки. Європейська система цінностей спромоглась увібрати кращі стандарти існування у соціумі, які б забезпечили гармонію взаємодії «людина – суспільства».

З часом неопозитивісти погодились визнати реальність ціннісного ставлення людини до світу і відповідно правомірність його вивчення і побудови аксіологічної теорії, але лише за умови прагматично-утилітарного тлумачення цінностей. Поступово цей напрямок розвився до технологічної синергії природного та штучного інтелекту, який сьогодні отримав нове звучання в контексті доведення значення останнього у подальшому житті людства.

Резюмуючи цей короткий аналіз перспектив філософської теорії цінності зазначимо, що зміст поняття «цінність» змінювався в процесі суспільного розвитку від прекрасного до корисного та належного. Ця теорія пережила інституціональну, методологічну та управлінську революції, які супроводжувались тривалим протиборством романтизму та позитивізму у різних формах та проявах. Провідники філософської теорії цінностей зробили фундаментальний внесок не тільки у розвиток прикладних гуманітарних наук, а й у конструктивне переосмислення суспільного життя.

??? Питання для самоконтролю

1. Який давньогрецький ідеал довгий час був вираженням людської досконалості?
2. З якого релігійного постулату виводиться сучасне бачення свободи як загальноєвропейської цінності?
3. Як боротьба сцентеїзму та антисцентеїзму вплинула на ціннісний європейський простір?
4. Яку роль відіграв категоричний імператив І. Канта у формування європейської ціннісної системи?
5. Як «протестантська етика» М. Вебера вплинула на прагматичний європейський вибір?
6. Яку роль відігравав смак у системі моральних суджень Х.-Г. Гадамера?
7. Як В. Віндельбанд змінив місце людини у аксіосфері?
8. Чиї аксіологічні погляди лягли в основу функціонування суспільства споживання?

Тести та завдання для самоперевірки:

1. Як називався ідеал фізичної та моральної краси у Древній Греції?
 - a. Агора,
 - b. Калокагатія,
 - c. Евдемонізм.
2. З чого почалось розуміння свободи як здатності до збалансованого самообмеження?
 - a. З тоталітарних репресій;
 - b. З релігійної моралі;
 - c. Зі щільності заселення житлових кварталів.

3. Як Г. Гегель розглядав рефлексію у себе?
 - a. Тотожність, байдужу до розбіжностей;
 - b. Розбіжність, байдужу до тотожностей;
 - c. Байдужість, тотожну до тотожностей.
4. Що є виразником змістовності буття за В. Віндельбантом?
 - a. Спадкова ієрархія існування;
 - b. Героїчний вчинок людини;
 - c. Практична цінність людини.
5. Що А. Маслоу називав самоцінним моментом існування?
 - a. Пік-переживання;
 - b. Фундаментальні цінності;
 - c. Травматичний досвід.

Практичні завдання

1. Проаналізуйте трансформацію розуміння краси як основи різноманітності у процесі формування європейських цінностей.
2. Сформулюйте перелік філософських творів, які найбільш цілісно відображають стан теперішнього ціннісного простору в Україні.
3. Проведіть мозковий штурм за темою «Зміна цінностей у суспільстві постмодерного типу».